

Randolph L. Braham

**POLITIKA GENOCIDA:
HOLOKAUST U
MAĐARSKOJ – DRUGA
FAZA: GETOIZACIJA,
KONCENTRACIJA,
DEPORTACIJA***

* Randolph L. Braham, "Phase II: Ghettoization, Concentration, Deportation", in: *The Politics of Genocide: The Holocaust in Hungary* (Wayne State University Press, 2000), 117–132

Prva zona: Zakarpatje i sjeveroistočna Mađarska

Operativne odluke i procesi

Bez obzira na to što je odluka o uspostavljanju geta stupila na snagu tek 28. aprila 1944. godine, privođenje i koncentracija Jevreja iz Zakarpatja i sjeveroistočne Mađarske počeli su u nedjelju, 16. aprila 1944. godine, prvog dana Pashe.¹ Pojedinosti o antijevrejskoj kampanji u ovim područjima iznijete su na konferenciji održanoj 12. aprila u gradu Mukačevo (mađ. Munkács), kojom je predsedao László Endre. Ovom sudbonosnom sastanku prisustvovali su najviši civilni, policijski i vojni službenici iz gradova, općina i okruga koji se nalaze unutar pogodenih područja. Pojedinosti akcija u svakom okrugu iznijete su na lokalnim konferencijama koje su održane ubrzo nakon 12. aprila, a kojima su prisustvovali zamjenici upravnika, načelnika, šefova policije te vojnih komandira u pojedinih okruzima. Učesnici lokalnih konferencija radili su prema pisanim uputstvima Lászla Bakya, a što je još važnije, u skladu sa usmenim smjernicama koje je Endre dao u Munkácsu. Uloga lokalnih konferencija nije bilo samo utvrđivanje i upravljanje lokalnim getima, nego i uspostavljanje komisija ili timova koji su se koristili za privođenje Jevreja te specijalnih timova potrebnih za identifikaciju i konfiskaciju jevrejskog bogatstva.

Kada su antijevrejske akcije počele, László Ferenczy i njegov tim za dejevrejizaciju došao je da preuzme komandu u Munkáscu, područnom sjedištu pokretača getoizacije, koncentracije i deportacije. Kako je kasnije bio slučaj u svim ostalim dijelovima Mađarske, akcija je počela privođenjem Jevreja u zaseocima i selima. Obično su imali nekoliko minuta da spakuju osnovnu odjeću i hranu koju su u tom trenutku imali u kući, a potom su odvedeni u mjesne sinagoge. Oduzet im je novac, nakit i dragocjenosti. Iako su im kuće bile „zapečaćene“, a

njihov sadržaj naknadno popisan, nedugo nakon toga su opljačkane – perad i stoka su također uklonjena. Nekoliko dana nakon privodenja, Jevreji su odvedeni u najbliže koncentracione centre koji su obično podrazumijevali ciglane u većim gradovima, uključujući Berehovo (Beregszász), Hust (Huszt), Košice (Kassa), Mukačevo (Munkacs), Vynohradiv (Nagyszőlős), Nyíregyháza, Sátoraljaújhely, Tjačev (Técső) i Ungvár.

Uvjeti u getima

Uvjeti u getima u kojima su Jevreji iz Zakarpatja i sjeveroistočne Mađarske živjeli prije deportacije bili su slični uvjetima iz ostalih geta u Mađarskoj. U sabirnim centrima - okružnim getima – za prehranu svih Jevreja, uključujući i one koji su prebačeni iz susjednih zajednica, odgovornost su snosila mjesna jevrejska vijeća. Glavni i nerijetko jedini obrok svakog dana prvenstveno se sastojao od malo supe od krompira. Međutim, čak i pored malobrojnih obroka, problem prehrane postao je ozbiljan već nakon nekoliko dana, kada su potrošene zalihe koje su donijeli Jevreji iz sela. Uvjeti života u getima bili su izuzetno surovi, a često i izrazito nečovječni. Zastrašujuća pretrpanost u stanovima u okviru geta, uz potpuno neprikladne sadržaje za kuhanje, kupanje te sanitarije, uzrokovali su nepodnošljive teškoće i tenzije među stanovnicima. Međutim, ma kako jadni uvjeti bili u gradskim getima, nisu se mogli porediti sa okrutnim uvjetima u ciglanama i šumama, gdje su mnogi Jevreji sedmicama bili zatočeni bez krova nad glavom. Neprikladna prehrana, nedostatak sanitarija, nepostojanje prilike za kupanje te surove vremenske prilike na mnogim mjestima su uzrokovali ozbiljne zdravstvene probleme. Opskrba vodom za hiljade stanovnika geta obično je podrazumijevala ograničen broj slavina, od kojih su mnoge često danima bile neispravne. Jame koje su Jevreji sami iskopali koristili su se kao zahodi. Naravno, lakše bolesti i obična prehlada uvek su bili prisutni. Mnogo ljudi je umrlo od teških bolesti, uključujući dizenteriju, tifus i upalu pluća.

Na lošu zdravstvenu situaciju utjecalo je i barbarsko ponašanje pripadnika žandarmerije i policijskih službenika koji su stražarili u getima. U svakom getou vlasti su odvojile jednu zgradu koja je služila kao „mint“ – mjesto gdje su sadistički raspoloženi pripadnici žandarmerije i policijski službenici mučili Jevreje dok ne priznaju gdje su sakrili svoje dragocjenosti. Njihova tehnika je u principu svugdje bila jednaka. Muževe su često mučili pred ženama i djecom, žene su tukli pred muževima ili su djecu mučili pred roditeljima. Sprave koje su koristili bile su brutalne i neobično barbarske. Žrtve su po stopalima udarali štapovima

ili gumenim palicama. Udarali su ih u lice i tukli sve dok ne bi izgubili svijest. Muškarce su često udarali po testisima, a na ženama, nekada i mladim djevojka-ma, provodili su vaginalnu pretragu koju su vršile volonterke i babice koje nisu brinule o čistoći, a sve se to često odigravalo pred istražiocima. Neki naročito sadistički raspoloženi istražioci su koristili električne uređaje kako bi natjerali žrtve na priznanje. Jedan kraj tog uređaja stavljali su u usta žrtve, a drugi kraj u vaginu ili su ga pričvrstili na testise. Zbog ovih brutalnih mučenja mnoge žrtve su mentalno oboljele ili izvršile samoubistvo. Iako je u nekim zajednicama bilo mjesnih službenika koji su u vanrednim uvjetima nastojali postupati što huma-nije, njihov primjer bio je izuzetak a ne pravilo.

Glavni geto centri

U Zakarpatuju i sjeveroistočnoj Mađarskoj, Jevreji su dovedeni u trinaest glavnih centara geta: Berehovo (mađ. Beregszász), Huszt, Iza, Košice (mađ. Kas-sa), Kišvarda (mađ. Kisvárda), Sighetu Marmaťiei (mađ. Máramarosziget), Mátészalka, Mukačevo (mađ. Munkács), Vynohradiv (mađ. Nagyszőlős), Nyíregyháza, Sátoraljaújhely, Tjačev (mađ. Técső) i Ungvár.

Najveći centar za prijevoz zatočenika vozovima bio je grad Mukačevo (Mu-nkács) u kojem su postojala dva geta. Jedan od njih je uspostavljen u Ciglani Sajovits za približno četrnaest hiljada Jevreja koji su dovedeni iz ruralnih zajed-nica okruga Bereg.² Drugi geto se nalazio u jevrejskom dijelu grada, a uspostavljen je za blizu četrnaest hiljada mjesnih Jevreja.

Za unutrašnje uređenje geta bilo je odgovorno Vijeće Jevreja predvođeno Sandorom Steinerom. Nakon deportacije Jevreja iz sela, koja je počela 15. maja, stanovnici geta u gradu prebačeni su u ciglanu kako bi čekali prijevoz vozom.

Prvi konvoj sa Jevrejima iz grada krenuo je iz ciglane 19., a posljednji 24. maja.³

U Ungváru, Jevreji su bili koncentrisani u ciglani Moskovits i pilani Gluck. U getu je bilo blizu sedam hiljada mjesnih Jevreja te otprilike osamnaest hiljada Jevreja dovedenih iz ruralnih zajednica iz okruga Ung.⁴ Prvi konvoj krenuo je iz Ungvára 17. maja, a posljednji navodno 31. maja.

Geto u Berehovu (Beregszász) nalazio se u ciglanama Kont i Valy te u prosto-rijama tzv. farme Weisz. U ovom getu nalazilo se otprilike deset hiljada Jevreja.⁵ Oni su deportovani u četiri konvoja; prvi je krenuo 16., a posljednji 29. maja.

Blizu trinaest hiljada Jevreja iz okruga Ugosca bilo je koncentrirano u getou Vynohradiv (mađ. Nagyszőlős), koji je bio smješten u četiri ulice oko glavne si-nagoge te duž tzv. Magyar Sor (mađarski red). U prosjeku, četiri hiljade i sedam

stotina stanovnika geta bili su iz grada, a ostali su bili iz drugih zajednica iz okružja.⁶ Oni su deportovani u periodu između 20. maja i 3. juna.

Geto u gradu Hust nalazio se u jevrejskom kvartu, a u njemu se nalazilo blizu devet hiljada Jevreja, od kojih je pet hiljada dovedeno iz ruralnih zajednica iz okruga Alsoszinever, Gernyes i Varjac. Stanovnici geta su deportovani u tri konvoja. Prvi je krenuo 24. maja, a posljednji 2. juna. Iz nepoznatih razloga, geto Iza bio je pod unutrašnjom upravom Vijeća Jevreja grada Husta koje je predvodio izvjesni Lazarovits. U getu se nalazilo blizu sedam hiljada Jevreja.⁷

U getu Tjačev (Técső) u jednom trenutku nalazilo se skoro deset hiljada Jevreja, uključujući blizu dvije i po hiljade mjesnih Jevreja kao i Jevreje koji su dovedeni iz susjednih zajednica iz okruga Kerekhegy, Pálosremete, Szaplonca i Visk.⁸ Geto je bio smješten u jevrejskom dijelu grada, a njime je upravljalo Vijeće koje je predvodio Jenő Róth. Skoro petnaest hiljada Jevreja iz okruga Zemplén, uključujući i one iz gradova Mág, Šarošpatak (Sárospatak) i Taktaharkány, bili su koncentrirani u getu Sátoraljaújhely koji se nalazio u romskom dijelu grada. Vijeće je predvodio Lajos Rosenberg. Jevreji su deportovani u četiri konvoja. Prvi konvoj je krenuo 16. maja, a posljednji 3. juna.

Iako je grad Sighetu Marmației (mađ. Máramarossziget), kao i cijeli okrug Máramaros, geografski smješten u Sjevernoj Transilvaniji, u svrhu dejvrejizacije smatran je dijelom Zakarpatja i sjeveroistočne Mađarske – vjerovatno jer je u njemu bila jedna od najvećih koncentracija ortodoksnih i hasidskih Jevreja u Mađarskoj pa su prema tome njemački i mađarski dužnosnici nestrpljivo željeli očistiti to područje od Jevreja čim prije. Geto Sighetu Marmației (mađ. Máramarossziget) uspostavljen je u dva odvojena periferna dijela grada u kojima su pretežno živjeli predstavnici siromašnije klase Jevreja. U njemu se nalazilo blizu trinaest hiljada Jevreja, a od toga nešto više od deset hiljada bilo je iz grada.⁹ Ovaj geto je jedan od prvih koji je uništen – prvi konvoj krenuo je 16. maja, a četvrti 22. maja. U blizini grada Sighetu Marmației (mađ. Máramarossziget) navodno su postojala još dva manja centra za prijevoz vozovima – Szlatina i Alsóvisó. Prema nekim izvorima, u ovim centrima nalazili su se Jevreji iz sela koji nisu mogli biti smješteni u Sighetu Marmației (mađ. Máramarosszigetu).¹⁰

Sa jednom od najvećih jevrejskih zajednica u Mađarskoj, grad Košice (mađ. Kassa) imao je ulogu tačke prijenosa sa koje su deportovani Jevreji predavani Njemicima. Geto za mjesne Jevreje uspostavljen je u jevrejskom dijelu grada. Jevreji koji su dovedeni iz ruralnih zajednica iz okruga Abauj-Torna bili su smješteni u dvije ciglane na periferiji grada.¹¹ Ciglane su služile i kao centri za prijevoz mjesnih Jevreja vozovima. S obzirom na to da je grad Košice bio sjedište

pruga iz kojeg su su vozovi za deportaciju usmjeravani prema Aušvicu, nešto više od dvanaest hiljada Jevreja koji su ovdje bili koncentrirani bili su prvi koji su deportovani. Dva konvoja su krenula iz grada 16. maja, treći 17. maja, četvrti 24. maja, a posljednji 3. juna.

U sjeveroistočnom dijelu trijanske Mađarske, najvažnija geta i centri za prijevoz vozovima bili su Nyíregyháza, Mátészalka i Kišvara. Getoizacija Jevreja u ruralnim zajednicama okruga Szabolcs počela je 14. aprila. U gradu Nyíregyháza postojala su dva geta, jedan za mjesne Jevreje, a drugi za Jevreje dovedene iz drugih zajednica iz okruga.¹² Do 10. maja, u ova dva geta koji su smješteni u jevrejskom dijelu grada, nalazilo se 17.580 Jevreja, uključujući Vijeće Jevreja koje je predvodio Gabor Fischbein. U okviru pripreme za deportaciju, Jevreji su krajem aprila i u prvoj polovini maja prebačeni na tri farme u susjednim područjima Simapuszta, Nyírjespuszta i Harangod. Deportacija Jevreja iz okruga Szabolcs počela je 17. maja pripremom u gradu Nyíregyháza prvog konvoja iz Nyírjespuszta. Nakon toga, uslijedio je drugi konvoj, 23. maja iz Harangoda, a treći iz Nyírjespuszta 25. maja. Četvrti i peti konvoji uključivali su dvije grupe iz Nyírjespuszta te su 29. maja i 6. juna upućeni u Aušvic.

U gradu Mátészalka, geto koji je uspostavljen u jevrejskom dijelu grada, brojao je blizu osamnaest hiljada Jevreja, uključujući skoro dvije hiljade mjesnih Jevreja. Ostali su dovedeni iz susjednih zajednica iz okruga sjeverni Máramaros i Szatmár.¹³ Prvi konvoj krenuo je iz Mátészalka 19. maja.

Geto u gradu Kisvárda nalazio se u jevrejskom kvartu, brojao je blizu sedam hiljada Jevreja, a pola od toga su bili mjesni Jevreji.¹⁴ Ovim getom upravljalo je Vijeće Jevreja predvođeno Sandorom Katonom. Geto je evakuiran u dva konvoja koji su krenuli 29. i 31. maja.

“Vanredne”mjere u južnoj Mađarskoj

Odmah nakon proglašenja Zakarpatja i Sjeverne Transilvanije vojnim operativnim zonama, Mađarske vlasti, u saradnji sa njemačkim okupacijskim silama, proglašile su i južne dijelove Mađarske (susjednu Hrvatsku i okupiranu Srbiju) vojnim operativnim zonama. U ratu protiv Titovih partizana, fašističke vlasti su smatrale da je iz predostrožnosti neophodno okupiti Jevreje koji su živjeli na tim područjima. Među Jevrejima koji su pogodeni ovim mjerama nisu bili samo oni koji su živjeli u jugoslovenskim područjima, nego i mnogi koji su živjeli u trijanonskoj Mađarskoj. Većina Jevreja iz trijanonske Mađarske potjecala je iz pokrajina Csaktornya, Nagykanizsa i Perlak koje su bile u okviru okruga Zala.

Kao što je bio slučaj u Zakarpatu, i ovdje je privođenje Jevreja izvršeno nekoliko dana prije objave zvanične uredbe o getoizaciji.

Odluka o privođenju Jevreja u pokrajinama koje graniče sa Hrvatskom donesena je 19. aprila, na sastanku koji je predvodio Lászlo Baky u Ministarstvu unutrašnjih poslova, a koji je primarno bio posvećen provedbi Uredbe br. 6163/1944.BM.VII.res. Učesnici su odličili da se krena sa „posebnom vanrednom“ mjerom protiv Jevreja koji su živjeli u južnim područjima 2., 3. i 4. žandarmerijskog okruga, što je podrazumijevalo područje Dunantula (južni dio) od Ferencovog kanala do obala rijeke Tise i sve do Martonosa. Ovo područje je uključivalo gradove Čakovec (Csáktornya), Horgoš, Velika Kaniža (Nagykanizsa), Novi Sad (Újvidék), Zenta i Sombor (Zombor). Akcija je počela 26. aprila, završena je u roku od četiri ili pet dana, a rezultirala je getoizacijom 9.530 Jevreja. Nakon prvog kruga eksproprijacije, Jevreji su prebačeni u privremena geta iz kojih su ubrzo deportovani. Od tih Jevreja, 2.675 je okupljeno u jugoistočnom dijelu 3. žandarmerijskog okruga te su prebačeni u dva logora u Velikoj Kaniži. Ostalih 1.580 Jevreja koji su uhapšeni u južnom dijelu 4. žandarmerijskog okruga odvedeno je u logor u Barči (Barcs). U ovaj geto koji je smješten u pilani Unió, dovedeni su i Jevreji iz okruga Barča i Csурго te iz malog grada Szigetvara.¹⁵

„Pobjednički obilazak“ pobornika dejevrejizacije

24. aprila 1944. godine, kada je proces getoizacije bio u punom zamahu u području Zakarpata u sjeveroistočne Mađarske, delegacija koju su činile vodeće ličnosti anti-jevrejske misli krenuli su u obilazak glavnih geta u ovom području. U delegaciji su bili glavni članovi odreda SS-Sonderkommando, uključujući Adolfa Eichmanna i Dietera Wislicenyja te vodeći pripadnici mađarske jedinice za dejevrejizaciju. Po-ređ manje poznatih ličnosti, pripadnici te jedinice bili su László Endre, njegov sekretar Albert Takács, László Ferenczy, Leó Lulay, Lajos Meggyesi i Márton Zöldi.

Članovi delegacije prvo su posjetili Košice, gdje im se pridružio Sóndor Pohl, gradonačelnik i stari politički prijatelj Lászla Endrea, te general Ferenc Feketehalmi-Czeydner, „dželat iz Novog Sada (Újvidéka)“, koji se, kao i Zoldi, vratio u Mađarsku sa njemačkim snagama koje su započinjale okupaciju. Delegacija je iz Košica otišla u obilazak geta Sátoraljaújhely. Sljedeće odredište bio je Ungvár, a potom gradovi Nyíregyháza, Kišvarda i Mátészalka. Prilikom obilazaka, članovi delegacije su usavršili postupke za provedbu programa „Konačno rješenje“ u ovom području, uključujući i postupke koji se odnose na prijevoz mađarskih Jevreja do Njemaca u Košicama.

Nakon povratka iz inspekcijskog obilaska, Endre je 2. maja podnio izvještaj svom nadređenom, ministru unutrašnjih poslova Andoru Jarossu, u kojem je naveo da je „ustanovio da je sve uredu“. Naglasio je da „provincijska geta uistinu imaju karakter lječilišta. Jevreji napokon dobijaju svjež zrak te su stari način života zamijenili zdravijim.“

Jaross je odmah proslijedio primjerak izvještaja predsjedniku Miklósu Horthyju koji je navodno prihvatio istinitost i lažnu vrijednost tog izvještaja. U to vrijeme, Horthy je više vjerovao ubjedljivim novostima koje su plasirali službenici njegove vlade nego svjedočenja „propagande horora“ koja su iznosili „priatelji Jevreja“. Među prijateljima Jevreja bio je biskup László Ravasz, poglavар Reformirane crkve, koji se 28. aprila obratio Horthyju kako bi iskazao zabrinutost zbog antijevrejskih akcija u Zakarpatju i sjeveroistočnoj Mađarskoj. O užasima tih akcija biskupa Ravasza informisao je Baron Zsigmond Perény, bivši potpredsjednik gornjeg doma mađarskog parlamenta, kojeg je o tome obavijestio Samu Kahán-Frankl, predsjednik Ortodoksne jevrejske zajednice i član Centralnog vijeća Jevreja te Imre Reiner, pravni savjetnik te zajednice. Slanjem hrane u geto Vynohradiv (mađ. Nagyszőlős), Baron Perény, koji je lično bio svjestan onoga što se dešavalo u Vynohradivu i okrugu Ugocsa, u kojem je imao imovinu, i njegov sin trudili su se koliko god su mogli ublažiti položaj Jevreja.¹⁶

Reakcija Centralnog vijeća Jevreja

Čim su Jevreji iz Zakarpatja i sjeveroistočne Mađarske smješteni u geta, Vijeće Jevreja u Budimštehi počelo je primati izvještaje. Svi izvještaji su u osnovi bili isti; opisivali su bijedne uvjete u getima i preklinjali Vijeće da uradi nešto po tom pitanju. Vijeće je primalo izvještaje zaobilaznim putevima, često putem usluga mladih cionista koji su ustrajali na mnogim putovanjima i pred mnogim ograničenjima. S vremenom na vrijeme, lideri mjesne jevrejske zajednice uspijevali su poslati svoje izaslanike u Budimpeštu.

Lideri Vijeća su dobili još jedan nagovještaj neminovne katastrofe kada su dobili instrukciju da se 26. aprila pojave pred Državnim rabinškim učilištem koje je tada služilo kao „kaznionica“. Tamo su se susreli sa Wislicenyjem, Franzom Novakom i Ottom Hunscheom, tri vodeće ličnosti specijalne jedinice Eichman-Kommando, koji su ih uvjerili da nacisti nemaju namjeru uništiti zajednicu. Rečeno im je da izborom predsjednika „revitaliziraju“ administrativnu strukturu Vijeća. Wiscleny ih je „uvjerio“ da će Jevrejima biti dozvoljeno da žive u zajednicama čije populacije broje više od deset hiljada ljudi. U isto vrijeme, pod-

sjetio ih je na zahtjev koji je SS uputio mjesec ranije – zahtjev za pripremu karata i statističkih podataka o Jevrejima te njihovim organizacijama i institucijama.

Lideri Vijeća su očajnički pokušavali uraditi nešto po pitanju stanja Jevreja u provincijama te su stoga pokušali stupiti u kontakt sa Endreom. Razmijenio je s njima tek nekoliko riječi i uputio ih na Alberta Takácsa, svog sekretara, koji je poricao „priče o užasima“. Vijeće je potom kontaktiralo Endreovog nadređenog, ministra unutrašnjih poslova Jarossa – prvo putem teleograma 26. aprila te dva dana kasnije putem prilično dugog dopisa. U dopisu su precizirali bijedne uvjete iz svakog okruga pogodjenog područja.¹⁷ S obzirom na to da ni od toga nisu ništa dobili, lideri Vijeća su 3. maja kontaktirali Eichmana. Poslali su mu dopis na njemačkom jeziku u kojem su naveli detaljna svjedočenja o jadnim uvjetima u svakom pojedinačnom getu. Naravno, Eichmann nije bio dirnut tim svjedočenjima te je prema planiranom rasporedu nastavio sa provedbom Konačnog rješenja.

Internacija u okviru Vijeća

Centralno vijeće Jevreja bilo je uspaničeno zbog getoizacije u Zakarpatju i sjeveroistočnoj Mađarskoj, ali se veoma tragično i nesvesno uključilo u program internacije u Budimpešti. Predstavnici njemačkih i mađarskih jedinica za dejvrejizaciju, naročito predstavnici jedinice koju je predvodio László Koltay, tražili su od Vijeća da prema spiskovima koje je dobilo pripremi i podijeli pozive Jevrejima u kojima se od njih traži da dođu „na posao“ u Državno rabinsko učilište. Spiskove su najčešće davali Jánosu Gáboru, koji je služio kao veza između Vijeća i Eichmannovog *Sonderkommanda*, ili Zoltánu Kohnu, koji je bio generalni sekretar i kontakt osoba sa vlastima u kaznionici iz ulice Rökk Szilárd.

Prvi takav spisak sadržavao je imena 133 novinara Jevreja koji su isključeni iz Komore medija (zvanično udruženje novinara). Spisak su sastavili Mihály Kolosváry-Borcsa i Jenő Gáspár, predsjednik i sekretar Državne komore medija u Mađarskoj te su ga predali Gestapu. Pored toga, Vijeće je primilo dva spiska sa imenima blizu 280 pravnika i tri spiska koja su sadržavala imena blizu 300 „nepouzdanih“ Jevreja. Veliki broj pogrešno napisanih imena, kao i imena Jevreja koji su umrli prije njemačke okupacije, upućuju na to da su spiskove „nepouzdanih“ Jevreja sastavili njemački agenti. Spisak pravnika je sastavljen u saradnji sa Državnim udruženjem mađarskih pravnika (MUNE).

Čim je primilo spiskove od Gestapa ili mađarskog ekvivalenta te organizacije, Vijeće je podijelilo zelene pozive.¹⁸ Podjela je izvršena putem dostavljačkih usluga koje je organizirao Kohn. Većina dostavljača bili su učenici jevrejske

srednje škole koji su izabrani ili su se prijavili za taj zadatak. Gotovo svi koji su primili pozive su se i odazvali te su se u zakazano vrijeme i na zakazanom mjestu pojavili „na poslu“. Mnogi od njih su prvo otišli u sjedište Vijeća kako bi se raspitali o značenju poziva. Tamo su ih ubijedili da se „radi samo o poslu“ te da će doći do ozbiljnih posljedica po njih i njihove porodice ukoliko se ne odazovu pozivu. Međutim, umjesto „rada“, svi koji su se odazvali pozivu prebačeni su iz kaznionica u Kistarcsu, Horthyliget ili neki drugi logor za internaciju u Mađarskoj, a nedugo nakon toga, prebačeni su u Aušvic. Oni su bili među prvima koji su iz Mađarske prebačeni u Aušvic.

Većina Jevreja koji se nisu odazvali pozivu su pobjegli, prije svega zato što njemačke i mađarske Gestapo jedinice jednostavno nisu imale dovoljno osoblja da traga za pojedinim Jevrejima. To je, navodno, jedan od osnovnih razloga zašto su te jedinice tražile „saradnju“ Vijeća. Kada je nekoliko uposlenika Vijeća predložilo Vijeću da odbije prihvatanje ovaj zadatak ili da ga sabotira, Kohn ih je navodno opomenuo i upozorio da „cijelo Vijeće Jevreja izlažu opasnosti“. Kohn je zbog svoje nezahvalne pozicije bio primoran suprotstavljati se mnogim svojim kolegama. Prema mišljenju jednog od njegovih savremenika, to „nije bilo samo zbog njegovih metoda, nego i zbog njegovog neograničenog kukavičluka“.¹⁹

Lideri Vijeća su opravdali prihvatanje ovog tegobnog zadatka činjenicom da je bolje da Vijeće unaprijed upozori žrtve nego da ih bez ikakvog upozorenja uhapsi Gestapo. Tvrdili su da su žrtve, uz pozive koje je izdalo Vijeće, imale najmanje 24 ili 48 sati da završe svoje poslove, nabave potrebnu opremu ili da se odluče na bijeg – dostavljači su odmah podijelili pozive vozeći se biciklima kako bi žrtvama omogućili što više vremena.²⁰

Bez obzira na objašnjenja ili opravdanja koja je dalo Vijeće, ostaje činjenica da žrtve nisu dobile nikakav nagovještaj o neminoj katastrofi, osim nekoliko njih kojima su prijatelji ili poznanici uposlenika Vijeća savjetovali da se ne odazovu pozivu.²¹ Čak i da je njihov razlog bio čista naivnost, strah ili saznanje o mogućoj većoj neposrednoj katastrofi, ostaje činjenica da je Vijeće pripremilo i podijelilo pozive za internaciju, čime se izložilo optužbi za saradnju, koja je jačala i za vrijeme i nakon rata. S druge strane, objašnjenja lidera Vijeća imaju i značajnu zaslugu jer agenti Gestapa su svojom efikasnošću i primjenom brutalnosti zaista mogli uhapsiti većinu, ako ne i sve one koji su bili na spiskovima.

Druga zona: Sjeverna Transilvanija

Getoizacija blizu 160,000 Jevreja iz Sjeverne Transilvanije, područja koje uključuje 9. i 10. žandarmerijski okrug (Kluž-Napoka, mađ. Kolozsvár i Targu Mureš, mađ. Marosvásárhely), počela je 3. maja u 5 sati ujutro. Privodenje Jevreja izvršeno je prema odredbama Uredbe br. 6263/1944²² koje su dodatno naglašene usmenim instrukcijama koje su Endre i njegovi saradnici iznijeli na dvije konferencije o planovima za getoizaciju u regiji.

Konferencije o getoizaciji

Prva konferencija održana je 6. aprila u gradu Satu Mare (Szátmárnemeti), a bila je posvećena akcijama dejevrejizacije u područjima 9. žandarmerijskog okruga, Beszterce-Naszód, Bihar, Kolozs, Szatmár, Szilágy i Szolnok-Doboka. Druga konferencija je održana dva dana kasnije u gradu Targu Mureš (mađ. Marosvásárhely), a bila je posvećena koncentraciji Jevreja na tzv. Székely zemlji, u područjima 10. žandarmerijskog okruga: Csík, Híromszék, Maros-Torda i Udvarhely. Obje konferencije predvodio je Endre, a učestvovali su vođe i predstavnici civilne službe, žandarmerije i policije navedenih okruga. Među njima su bili i zamjenici prefekta (u nekim slučajevima i prefekti lično), gradonačelnici i njihovi pomoćnici te glavni oficiri žandarmerijskih i policijskih jedinica. U Endreovoј ličnoj pratnji bila je većina onih koji su s njim učestvovali u „pobjedničkom obilasku“ glavnih geta u Zakarpatu i sjeveroistočnoj Mađarskoj. Brojnost delegacija iz različitih sjevernotransilvanijskih okruga i gradova bila je raznolika.²³

Na obje konferencije, Endre je pregledao postupke koje je trebalo poštovati u procesu koncentracije Jevreja, što je detaljno navedeno u Uredbi br. 6163/1944, a Lajos Meggyesi je dodatno usavršio dijelove koji se odnose na konfiskaciju njihovog bogatstva. On je bio posebno nestrpljiv kada je bilo u pitanju osiguranje novca, zlata, srebra, nakita, pisačih mašina, fotoaparata, satova, čilima, krvzna i umjetničkih slika koji su pripadali Jevrejima. Ferenczy je otkrio preliminarne korake koji su već bili preduzeti za getoizaciju Jevreja, pri čemu je naveo gradove Des, Kluž-Napoka (mađ. Kolozsvár), Nagybanya, Nagyvarad, Gerla (mađ. Szamosújvar), Satu Mare (mađ. Szatmárnémeti) i Šimleu Silvaniei (mađ. Szilágysomlyó) kao najveće planirane koncentracijske centre u 9. žandarmerijskom okrugu. U toku antijevrejskih akcija, grad Bistrița (mađ. Beszterce) dodan je kao dodatni centar, a Gerla (mađ. Szamosújvar) je korišten samo kao privremeno mjesto privodenja, a oni koji su tu privedeni prebačeni su u geto Kluž-Napoku (mađ. Kolozsvár).

U 10. Žandarmerijskom okrugu, gradovi Targu Mureš (mađ. Marosvásárhely), Reghin (mađ. Szászrégen) i Sfântu Gheorghe (mađ. Sepsiszentgyörgy) izabrani su za glavne koncentracijske centre. Posljednja tačka na dnevnom redu konferencije za ovaj okrug bio je sastav raznih komisija za getoizaciju (tj. oficira i službenika koji su bili zaduženi za antijevrejske akcije) te specifikacija geografskih područja iz kojih će Jevreji biti prebačeni u glavne centre geta. S obzirom na to da je većina geta smještena u sjedištima okruga, ta područja su određena kao centri za privođenje i prijevoz Jevreja vozovima u različitim okruzima.

Getoizacijski pokret

U skladu sa uredbom i usmenim instrukcijama iznesenim na dvije konferencije, izvršilac svih mjera koje su se odnosile na getoizaciju Jevreja bio je glavni upravitelj lokaliteta ili područja. Prema mađarskom zakonu koji je tada bio na snazi, to se odnosilo na načelnike većih i manjih gradova te općina, kao i zamjenike okružnih prefekta u ruralnim područjima. Policijski i žandarmerijski organi, kao i pomoćni civilni organi gradova, uključujući notare i zdravstvene jedinice, bili su direktno uključeni u proces privođenja i premještanja Jevreja u geta.

Načelnici, koji su radili u saradnji sa nižim službenicima agencije, bili su ovlašteni ne samo za upravljanje i nadgledanje akcija getoizacije, nego i za određivanje lokacije geta te za ispitivanje Jevreja koji su tražili izuzeće. U sklopu svojih odgovornosti, brinuli su se i za održavanje osnovnih usluga u getima.

Nekoliko dana prije 3. maja, za kada je zakazan početak getoizacije u Sjevernoj Transilvaniji, posebne komisije za gradove i mjesta održale su sastanke kako bi odredili lokacije geta i dogovorili se o logistici u vezi s privođenjem Jevreja. Komisije su obično činili gradonačelnici, zamjenici prefekta, rukovodioci mješovitih žandarmerijskih i policijskih jedinica. Iako je skoro isti postupak primjenjivan na svim mjestima, surovost procesa getoizacije te lokacija i uvjeti u getima zavisili su od stava određenih gradonačelnika i njihovih podređenih. Stoga, u gradovima kao što su Oradea (mađ. Nagyvárad) i Satu Mare (mađ. Szatmárnémeti), geta su uspostavljena u siromašnim dijelovima grada koje su uglavnom naseljavali Jevreji. U drugim gradovima, kao što su Bistrița (mađ. Beszterce), Kluž-Napoka (mađ. Kolozsvár), Targu Mureš (mađ. Marosvásárhely), Reghin (mađ. Szászrégen) i Șimleu Silvaniei (mađ. Szilágysomlyó) geta su uspostavljena u ciglanama. Geto u gradu Dés nalazilo se u Bunguru, šumi u kojoj su neki Jevreji bili smješteni u privremenim barakama, a drugi su ostavljeni bez krova nad glavom.

Uoči getoizacije, 2. marta, gradonačelnici su izdali posebne upute Jevrejima te su ih postavili u svim područjima iz njihove jurisdikcije. Tekst uputa bio je u skladu sa odredbama Uredbe br. 6163/1944, mada su se mogle uočiti sitne razlike u tekstovma objavljenim u pojedinim gradovima.²⁴

Privodenje Jevreja počelo je u 3. maja u cik zore, a provodile su ga posebne jedinice ili timovi koje su činili državni službenici, obično uključujući nastavnike u osnovnim i srednjim školama, žandare, policajce, kao i volontere divizije Nyilas. Jedinice su uspostavile komisije načelnika te su vršile aktivnosti pod njihovim nadzorom.

Pokretom getoizacije upravljala je terenska jedinica za dejevrejizaciju koja je bila smještena u Kluž-Napoki (mađ. Kolozsvár). Jedinicom je upravljalo László Ferenczy, a akcije su izvršene prema uputstvima nekoliko predstavnika odreda Eichmann-Sonderkommando.

Kontakt između terenskih ureda za dejevrejizaciju u Sjevernoj Transilvaniji i centralnih organa u Budimpešti omogućavala su dva posebna dostavljačka vozila žandarmerije koja su svakodnevno vozila u oba pravca, a sretali su se u Oradei (mađ. Nagyvárad), gradu koji je bio srednja tačka između glavnog grada i Kluž-Napoke (mađ. Kolozsvár). Neposrednu operativnu komandu nad procesom getoizacije u Sjevernoj Transilvaniji imao je pukovnik žandarmerije Ribor Paksy-Kiss, koji je posebne snage u Nagyváaradu delegirao potporučniku Jenőu Péterffiju, prijatelju i kolegi po ideologiji.

Jevreji iz ruralnih zajednica prvo su okupljeni u mjesnim sinagogama ili objektima jevrejske zajednice. U nekim gradovima, prije premještanja u glavna geta, Jevreji su bili koncentrirani na malim sabirnim mjestima. U svakoj fazi bili su podvrgnuti procesu eksproprijacije koji je sve više poprimao barbarske osobine.

Kao i u ostalim dijelovima Mađarske, getoizacija Jevreja u Sjevernoj Transilvaniji provedena je neometano, bez incidenata otpora sa strane Jevreja ili kršćana. Mase Jevreja koji nisu bili svjesni realnosti Konačnog rješenja, išli su prema getima, osuđeni na neugodnu sudbinu za koju nisu prepostavljali da će završiti smrtnim ishodom. Neki su „izolaciju“ opravdavali činjenicom da je to logičan korak prije nego što njihova teritorija postane bojno polje. Drugi su vjerovali glasinama koje su širili neki jevrejski lideri i antisemitski fakroti prema kojima su ih premještali u Kenyérmező u Podunavlju, gdje će se baviti poljoprivredom do završetka rata. Bilo je i onih koji su gajili nadu da je Crvena armija blizu i da će njihov pritvor biti kratkoročan.

Kršćani su uglavnom bili pasivni, pa čak i oni koji su bili bliski sa Jevrejima. Mnogi od njih su sarađivali sa vlastima po ideoškim osnovima ili su očekivali

brze materijalne nagrade u vidu imovine koja je oduzeta od Jevreja. Jednostavnost kojom je antijevrejska kampanja provedena u Sjevernoj Transilvaniji, kao i na drugim mjestima, može se pripisati i nedostatku smislenog pokreta otpora, a kamoli općeg suprotstavljanja protjerivanju Jevreja. Neutralnost i pasivnost bili su karakteristični stavovi poglavara kršćanskih crkvi u Transilvaniji, što se moglo primijetiti u ponašanju Jánosa Vásárhelyija, biskupa kalvinista, i Miklósa Józana, biskupa unitarista. Izuzetak od ovih primjera bio je Áron Márton, katoički biskup iz Transilvanije.²⁵

Pokret getoizacije u Sjevernoj Transilvaniji završen je za sedmicu dana. U toku prvog dana kampanje, privedeno je skoro 8.000 Jevreja. Do podneva 5. maja, taj broj se popeo na 16.144, do 6. maja na 72.382, a do 10. maja na 98.000.²⁶ Postupci privodenja, ispitivanja i eksproprijacije imovine Jevreja, kao i organizacija i upravljanje getima, u osnovi su bili isti u svakom okrugu Sjeverne Transilvanije. Jevreji su privođeni velikom brzinom, ostavljeno im je samo nekoliko minuta da se spakuju, pa su pješke prebačeni u geta. Unutrašnja uprava getima povjetrena je Vijeću Jevreja, a obično su je činili tradicionalni poglavari mjesne jevrejske zajednice.²⁷ Uvjeti života u getima Sjeverne Transilvanije bili su slični uvjetima koji su prevladavali nu drugim getima.

Glavni geto centri

U getu Kluž-Napoka (mađ. Kolozsvár), koji je bio smješten u ciglani Iris, nalazilo se blizu osamnaest hiljada Jevreja, uključujući one koji su dovedeni iz drugih zajednica iz okruga Kolozs. Mnogi od njih su prvo okupljeni u gradovima Baánffyhunyad i Gerla (mađ. Szamosújvár).²⁸ Ovaj geto je evakuiran u šest konvoja; prvi je krenuo 25. maja, a posljednji 9. juna. Vijeće Jevreja u Kluž-Napoki (mađ. Kolozsvár) predvodio je dr. József Fischer, punac Rudolpha (Rezső) Kasztnera. S obzirom na ovaj odnos, Fischer je navodno bio jedan od nekoliko provincijskih lidera Jevreja koji je u potpunosti bio upoznat sa realnošću nacističkog programa Konačnog rješenja. On i njegova porodica bili su među 388 Jevreja koji su u okviru Kasztnerovog kontroverznog dogovora sa snagama SS-a, 10. juna uklonjeni iz geta u Kluž-Napoki (mađ. Kolozsvár) i odvedeni u Budimpeštu, a naposljetku i oslobođeni.²⁹

Geto u gradu Dés bio je jedan od najjadnijih u Sjevernoj Transilvaniji. Na insistiranje zlobnih, antisemistički raspoloženih gradskih službenika, geto je uspostavljen u šumi koja je smještena dva kilometra od grada. Šuma Bungur je služila kao „smještaj“ za blizu 7.800 Jevreja, uključujući i one koji su dovedeni iz ruralnih zajednica okruga Szolnok-Doboka. Mnogi od njih su prvo okupljeni u

sjedištima okruga Bethlen, Magyarlápos, Nagyilonda i Retteg. Među stanovnicima geta bilo je i sretnika koji su bili smješteni u privremenim barakama. Ostali su sklonište potražili u ručno izgrađenim šatorima ili su živjeli bez krova nad glavom. Vijeće Jevreja kojim je upravljao Lázár Albert, bivši poglavar mjesne ortodoksne jevrejske zajednice, nije imao mogućnosti da se bori sa mnogim problemima zajednice. Geto je evakuiran u periodu od 28. aja i 8. juna u tri konvoja.

Jevreji iz okruga Szilággy bili su koncentrirani u ciglani Klein u gradu Somlyócséhi, u močvarnom i blatno području, tri kilometra udaljenom od grada Šimleu Silvaniei (mađ. Szilágysomlyó). Geto je brojao najviše 8.500 Jevreja.³⁰ S obzirom na to da je broj koliba od cigle bio ograničen, mnogi stanovnici geta bili su primorani živjeti bez krova nad glavom. S obzirom na mučenja, lošu ishranu i potpuno neprikladnu opskrbu vodom u getu, Jevreji iz okruga Szilággy stigli su u Auschwitz u veoma lošem stanju, pa su mnogi od njih odmah po dolasku izdvojeni za gasne komore. Deportacija iz grada Somlyócséhi izvršena je u tri konvoja u periodu od 31. maja do 6. juna.

Zbog prilično velike koncentracije Jevreja u okrugu Szatmár, mađarske vlasti su uspostavile dva geta u tom okrugu – jedan u gradu Satu Mare (mađ. Szatmárnémeti), a drugi u gradu Nagybánya. Grad Nagykároly korišten je kao glavni sabirni centar iz kojeg su Jevreji prebačeni u Satu Mare (mađ. Szatmárnémeti). Geto u gradu Satu Mare, koji je bio smješten u jevrejskom dijelu grada, bio je daleko najveći među tri geta u ovom području, a brojao je više od osamnaest hiljada Jevreja.³¹ Vijeće Jevreja predvodio je Zoltán Schwarts. Geto je evakuiran u šest konvoja u periodu od 19. maja do 1. juna.

Zbog nedostatka prostora, dva geta su uspostavljena i u gradu Nagybánya. Jedan od njih je bio smješten u napuštenim objektima fabrike stakla König te je služio za mjesne Jevreje. Drugi je uspostavljen u blizini štale i žitnice u mjestu Borpatak, otprilike dva kilometra od grada, a bio je namijenjen Jevrejima koji su dovedeni iz različitih zajednica iz okruga Nagybánya, Nagysomkút i Kápolnok-monostor koji pripadaju okrugu Szatmár. U getu Nagybánya nalazilo se otprilike 3.500 Jevreja, a u Borpataku preko dvije hiljade. Od te dvije hiljade, za samo dvije stotine je bilo mjesta u štali i žitnici, a ostali su bili primorani boraviti vani. Stanovnici ova dva geta deportovani su u dva konvoja, 31. maja i 5. juna.

Blizu šest hiljada Jevreja iz okruga Beszterce-Naszód bilo je koncentrisano u getu Bistrița (mađ. Beszterce), koji je uspostavljen u i oko farme Stamboli, skoro pet kilometara od centra grada. U getu se nalazilo nekoliko jadnih i neprikladnik baraka i svinjaca. Skoro dvije i po hiljade stanovnika geta bili su iz samog grada. Oni su deportovani u dva konvoja koji su krenuli iz grada 2. i 6. juna.

Najveći geto u Mađarskoj, pored onog u Budimpešti, bio je u gradu Oradea (mađ. Nagyvárad). Ustvari, u ovom gradu postojala su dva geta: jedan za Jevreje iz grada u kojem je bilo smješteno blizu dvadeset i sedam hiljada ljudi, a koji se nalazio u blizini velike ortodoksne sinagoge i Velike pijace, te drugi za skoro osam hiljada Jevreja dovedenih iz drugih zajednica iz okruga Bihar, koji je bio smješten u gradskom hambaru i u blizini skladišta drveta Mezey.³² Geto u gradu Oradea (mađ. Nagyvárad) bio je prenapučen. Jevreji iz grada, koji su činili oko 30 posto populacije geta, bili su sabijeni na područje koje je bilo dostatno tek za jednu petnaestinu stanovnika grada. Gustina naseljenosti bila je tolika da je četrnaest ili petnaest Jevreja moralо dijeliti jednu sobu. Kao i u svakom drugom getu, u Oradei (mađ. Nagyvárad) nije bilo dovoljno hrane. Stanovnici ovog geta bile su žrtve kaznenih mјera koje su provodili pripadnici okrutne mjesne administracije. Antisemitska gradska uprava često je prekidala dovod električne energije i vode. Pored toga, pod komandom potporučnika Jenőa Péterffya, pripadnici žandarmerije su se naročito sadistički ponašali prilikom izvršenja akcija u mjesnom „mintu“ (mjesto gdje su sadistički raspoloženi pripadnici žandarmerije i policijski službenici mučili Jevreje dok ne priznaju gdje su sakrili svoje dragocjenosti) koji se nalazio u pivari Dreher, u neposrednoj blizini geta. Unutrašnju upravu geta vodilo je Vijeće Jevreja na čelu sa Sándorom Leitnerom, poglavarem ortodoksne jevrejske zajednice. Deportacija je počela 23. maja „evakuacijom“ Jevreja iz ciglane Mezey. Nakon toga, nastavljena je 28. maja prvim konvojem iz grada. Posljednji konvoj krenuo je 27. juna iz grada Oradea (mađ. Nagyvárad).

U 10. žandarmerijskom okrugu, koji obuhvata područje Székely, Jevreji su bili smješteni u tri glavna geta: Targu Mureš (mađ. Marosvásárhely), Reghin (mađ. Szászrégen) i Sfântu Gheorghe (mađ. Sepsiszentgyörgy).

Geto u gradu Targu Mureš (mađ. Marosvásárhely) nalazio se u razorenoj ciglani koja je zauzimala blizu dvadeset hiljada kvadratnih metara. Sastojala se prije svega od jednog velikog objekta za sušenje cigle, uništenog krova i betonskih podova. S obzirom na to da taj objekat nije bio korišten nekoliko godina, bio je veoma prljav. Pored toga, u njemu je bilo mјesta za samo 2.400 članova geta koji je brojao blizu 7.400 Jevreja. Od toga, skoro 5.500 Jevreja bilo je iz grada. Ostali su dovedeni iz susjednih zajednica sa zapadnih dijelova okruga Maros-Torda i Udvarhely, uključujući Székelyudvarhely. Među Jevrejima koji su odvedeni u Targu Mureš (mađ. Marosvásárhely) i deportovani iz njega, bilo je i onih iz grada Bezidu Nou (mađ. Bözödújfalu), a to su potomci Sikula koji su u ranim danima Kneževine Transilvanije prešli na judaizam (sabatarijanci). Navodno su imali priliku da izbjegnu getoizaciju ukoliko izjave da su oni ustvari

Mađari kršćani, ali su odbili to učiniti. U Vijeću Jevreja bio je i Samu Ábrahám, bivši poglavar ortodoksne jevrejske zajednice. Jevreji su deportovani u tri konvoja u periodu između 27. maja i 8. juna.

Geto u gradu Reghinu (mađ. Szászrégen) brojao je najviše četiri hiljade Jevreja, od čega je blizu 1.400 bilo iz grada. Ostali su dovedeni iz istočnih dijelova okruga Maros-Torda i iz sjevernog dijela okruga Csík, uključujući grad George-ni (mađ. Gyergyószentmiklós). Ovaj geto, koji je sadržavao nekoliko radionica za sušenje cigle, čuvala je posebna jedinica od četrdeset pripadnika žandarmerije koji su poslani iz Szegeda. Evakuiran je deportacijom stanovnika 4. juna.

U getu u gradu Sfântu Gheorghe (mađ. Sepsiszentgyörgy) nalazili su se i mjesni Jevreji i Jevreji iz malih zajednica iz okruga Háromszék te južnih dijelova okruga Csík, uključujući grad Miercurea-Ciuc (mađ. Csíkszereda). Ukupnu populaciju geta činilo je 850 Jevreja. Getoizacija nekoliko stotina Jevreja iz grada Sfântu Gheorghea (mađ. Sepsiszentgyörgy) razlikovala se od procedura koje su primjenjivane na drugim mjestima. Policija je 2. maja obavijestila Jevreje da se sljedećeg jutra u šest sati pojave u sjedištu policije sa svim članovima porodice. Jednom članu svake porodice bilo je dozvoljeno da se vратi kući u pratnji policijskog službenika kako bi pokupio osnovne stvari koje su organi vlasti zahtijevali. Nakon te akcije, Jevreji su prebačeni u nezavršenu zgradu koja nije imala ni vrata ni prozore. Nakon otprilike sedam dana, prebačeni su u Reghin (mađ. Szászrégen) za deportaciju.

Ocjena pobornika dejevrejizacije

Ubrzo nakon početka faze getoizacije u okviru Konačnog rješenja u Sjevernoj Transilvaniji, Endre i njegova pratnja krenuli su u inspekciju. Na većini mjesta pridružili su im se službenici koji su bili zaduženi za getoizaciju u određenom okrugu, uključujući prefekte, njihove zamjenike, komandire žandarmerije i policije, kao i načelnika grada u kojem su Jevreji okupljeni. Prvo su obišli grad Mátészalka na sjeveroistoku Mađarske, a potom grad Targu Mureš (mađ. Marosvásárhely). Od tamo su otišli u gradove Sfântu Gheorghe (mađ. Sepsiszentgyörgy), Kluž-Napoka (mađ. Kolozsvár) i Oradea (mađ. Nagyvárad).

Nakon povratka u Budimpeštu, Endre je dao intervju reporteru nacistički orijentiranog magazina Új Magyarság (Novi Magyardom), u kojem je objavio da je završetak kampanje dejverejizacije bio ogroman korak koji je predviđen za odbranu života mađarske nacije, „kroz odstranjivanje jevrejskog otrova i sa-moodbranu koja će okončati prevlast Jevreja“. Izjavio je i da su prema njegovom

mišljenju „stanovnici gradova i zajednica sa oduševljenjem pozdravili vladine njere“. Tvrđio je da je to naročito važilo za gradove Berehovo (mađ. Beregsász), Sighetu Marmaťiei (mađ. Máramarosziget), Mukačevo (mađ. Munkács) i Ungvár, „koji su bili glavna meta navale istočnih Jevreja (i gdje) su stanovnici redovno obezbjeđivali prijevoz kako bi ubrzali preseljenje i riješili se Jevreja“.

Endre je potom pokušao ublažiti brigu Mađara koji su iskazivali saosjećanje prema Jevrejima, pa je izjavio:

Usvojili smo mjere koje smo provodili humano i u skladu sa moralnim faktorima. Zaista, ništa ih loše nije snašlo. Mogu živjeti jedni s drugima, u jednoj grupi u okviru geta te u skladu sa svojom kulturom i rasnim pravilima. Omogućili smo im da kuhaju na ulju od susama, čime ne krše jedno od važnih načela svoje religije. Getoizacija je izvršena na human način, pri čemu je izbjegnuto grubo ponašanje. Ja sam izdao naredbu za očuvanje njihove sigurnosti.³³

Nakon nekoliko dana, počela je masovna deportacija.

Bilješke

¹ According to one report, the Jews of some districts in Veszprém County were relocated even earlier than this. This was reportedly the case, for example, in the Enying District of the county, where the Jews allegedly were transferred to Veszprém by the end of March. Lévai, Zsidósors, 96.

² Among these were those of Bártháza, Berezska Roztoka, Ilosva, Irsava, Nagyrakoc, Opava, Szolyva, and Tárkány. For more details on these and all subsequent Jewish communities referred to in this text, consult Braham, Politics, 591–92. For references to some of these communities, consult Braham, Bibliography.

³ For the date of each transport and the number of Jews in it, see appendix 6 in Braham, Politics, 1403–5. The data provided in this appendix are occasionally at variance with those included in the many memorial works dealing with the individual communities destroyed during the Holocaust. The differences pertain both to the dates and number of transports and the number of Jews in the various transports.

⁴ Among these were those of Alsó-Pasztej, Csicser, Mircs, Nagyberezna, Porosztó, Szerednye, Turjaporosk^o, and Ungdorocz. The ghetto was under the command of Lt. Col. Sándor Pálffy; the Jewish Council was headed by a Dr. László.

⁵ Among these were the Jews brought in from Ardod, Barabás, B'aty'u, Beregk'ovesd, Berengurány, Bilke, Gelencs, Gulács, Harangláb, Kerecsény, Kislánya, Marosjánosi, Nagylánya, Tarpa, Tiszaadony, Tiszaszalka, Tiszavid, Vámosatya, and Vásárosnamény.

⁶ Among these were the Jews of Batarcs, Feketeardó, Halmi, Királyháza, Kökényes, Nagytarna, Terebes, Tiszaszászfalu, Tisza 'ujlak, Turc, and Ugocsakomlós.

⁷ Among these were the Jewish communities in the districts of Alsóbíztra, Berezne, Fels"obisztra, Herincse, Kosolovó, Lisame^o, Majdánka, Podoloc, and Vetele.

⁸ Among these were the Jewish communities of Bed"oháza, Brusztura, Dombó, Gánya, Kalinfalva, Királymez^o, K"okényes, K"ortv'elyes, Nyeresháza, Oroszmokra, Taracköz, Tarackraszna, Visk, and Vulchovec.

⁹ The remainder were brought in from the mostly Romanian-inhabited villages in the neighboring Dragomér falva, Aknasugatag, and Fels"ovisó districts, including those of Barcánfalva, Bárdfalva, Budfalva, Desenfalva, Farkasrév, Gyulafalva, Kracsfalva, Nánfalva, Szerbfalva, Szurdok, and Váncsfalva.

¹⁰ Among these were the Jews from the rural communities Alsóróna, Botiza, Fels"oróna, Glod, Hossz'umez^o, Izakonyha, Izaszacsal, J'od, Karácsonyfalva, Nagybocskó, Remetefalva, Rónaszék, Rózalia, Sajófalva, Szaplonca, and Szelistyé.

¹¹ Among these were the Jews of B'arcza, Kisida, Mindszent, Nagyida, Szepsi, Szikszó, Téhány, Tiszal^ook, and Torna.

¹² Among these were the Jews of Apagy, Báj, Balkány, Balsa, Biri, Bökony, Büdszentmihály, Buj, Csobaj, Demecser, Encsencs, Gáva, Gelse, Geszteréd, Ibrány, Kállósemjén, Kemecse, Kenézlj^o, Kiskálló, Kotaj, Levelek, Máriapócs, Nagyhalász, Nagykálló, Napkor, Nyíracsád, Nyíradony, Nyírbátor, Nyírbeltek, Nyírbogát, Nyírbogdány, Nyírgelse, Nyírlugas, Nyírmihálydi, Nyírtura, Oros, Paszab, Pazony, Piricse, Pócspetri, Polgár, Prügy, Rakamaz, Ramocsaháza, Sény^o, Szako-

ly, Székely, Tét, Timár, Tiszaadony, Tiszadada, Tiszadob, Tiszaeszlár, Tiszaladány, Tiszalök, Tiszapolgár, Tiszarád, Tiszatardos, 'Ujfehértó, Vasmegyer, and Vencsell' o.

¹³ Among these were the Jews of Alsóresznice, Bork 'ut, Bustyaháza, Csenger, Fehérgyarmat, Fels"oapsa, Hodász, Kisbocskó, Kökényes, K"orösmez" o, Lonka, Nagybocskó, Nagykirva, Nitz, Rahó, Szeklenye, Taracköz, Terebesfehérpatak, and Tiszabogdány.

¹⁴ The remainder were brought in from the neighboring communities including Ajak, Anarcs, Dombrád, Gyulaháza, J' eke, Mándok, Nyírkárász, Nyírtas, Pa- troha, Szabolcsbaka, and Tornyospálca.

¹⁵ Braham, Politics, 604–5.

¹⁶ For some details on Bishop Ravasz's involvement, see László Karsai and Judit Molnár, eds., Az Endre-Baky-Jaross per (The Endre-Baky-Jaross trial) (Budapest: Cserépfalvi, 1994), 341–45. See also Braham, Politics, 606–7.

¹⁷ Yad Vashem Archives 015/21–1. For its English version, see Braham, Politics, 607–10.

¹⁸ For the text of the summons issued by the Council on April 24, calling on the recipient to appear at the detention center at Rökk Szilárd Street the following day, see Braham, Politics, 611.

¹⁹ Statement of Elizabeth Eppler dated February 27, 1946, available at the YIVO- Institute for Jewish Research, New York (Protocol 3647, File 768).

²⁰ For Stern's position, see Braham, Politics, 612. See also the statement by Imre Reiner, dated October 5, 1960. The latter was used by the prosecution in the Eichmann Trial and identified as Doc. No. 347 of the Israel Police, Bureau 06.

²¹ An example of an exceptional case is that of Géza Dach, a Budapest lawyer, whose summons was supposed to have been delivered by his own nephew. Statement by Elizabeth Eppler.

²² See chapter 5.

²³ For details consult Randolph L. Braham, Genocide and Retribution (Boston: Kluwer-Nijhoff Publishing, 1983), 18–21.

²⁴ For a sample, see the text of the announcement issued by László Gyapay in Nagyvárad. Braham, Politics, 629.

²⁵ For details on the resistance movements and on the attitudes and reactions of the Christian church leaders, see chapter 10.

²⁶ These figures do not include the Jews of Máramaros County and of some districts in the neighboring counties that were geographically part of Northern Transyl- vania but administratively part of Gendarmerie District VIII. As such these Jews fell victim to the drive conducted in Carpatho-Ruthenia and northeastern Hungary.

²⁷ For details on the composition of the Jewish Councils and on the German and Hungarian elements involved in the anti-Jewish drive in Northern Transylvania, see Braham, Politics, 626–52.

²⁸ Among the Jews first assembled in Szamos'ujvár were those of the villages of Aranyszentmiklós, B"od, Buza, Coptelke, Dengeleg, Derzse, Devecser, Feketelak, Iklód, Kecsed, Kékes, Kér" o, Lozs'ard, M'anyik, Mátéfalva, Naszoly, Ördön- gösfüzes, Pujon, Szamoskend, Szentmárton, Szék, Szentgotthárd, and Veresegyháza.

²⁹ For details, see chapter 10.

³⁰ Among these were the Jews of Kraszna, Szilágysomlyó, Tasnád, and Zilah.

³¹ Among these were those brought in from the neighboring communities, including Apa, Aranyosmeggyes, Avasfelsőfalva, Avaslekence, Avasújváros, Bátiz, Beltek, Bikszád, Erdőd, Huta, Kács, Nagykároly, Sarkod, Szamoskrassó, Szatmárhegy, Szinérváralja, Terep, and Vámfalu.

³² Among the Jewish communities concentrated in the yard were those of Élesd, Érmihályfalva, Margitta, and Székelyhid.

³³ Uj Magyarság (New Magyardom), May 15, 1944.